

BÁCSORSZÁG

I. évf., 4. szám • 1995. szeptember 7.

A TARTALOMBÓL

Gerhardus Mercator térképe
(1585 körül)
Nihil mihi (Marsigli)
Kunok Bácskában
Református püspöklátogatások
Bácskában
Természetvédelmi tanulmányutak
Vajdaságban
Így furódték eleink
A bajmoki szőlőszereződés
Keskenyvágányú vasút Bánátnban
A vajdasági vasutak első ötven éve
Gyelmis-regény, folytatásokban (4.)
Io ideien valo meg ielentés
Csatornát lehet építeni a városról egész
a Tiszáig (1.)
Visszatekintő – Szabadkán.
Gombosi kubikosok
Ha minden kis településnek...
(Magyarcsernye)
Honismereti tábor a Ludasi-tó mellett
A külai arany fulbevaló

**Vajdasági
honismereti
szemele**

GERHARDUS MERCATOR ÉS TÉRKÉPE (1585 KÖRÜL)

GERHARDUS MERCATOR, tulajdonképpen Gerhard Kremer (1512-1594) németalföldi térképész, földrajztudós és matematikus kora térképészetének egyik legismertebb képviselője. A szegény flamand cipész gyermeke 1530-tól a leuveni egyetemen filozófiát, matematikát és csillagászatot tanult, majd a rézmetszést tanulmányozta. Gemma Frisius professzor a térképészetre tereli figyelmét. Egy időben a jülich herceg kozmográfusa. Mercator 1569-ben adta ki híres hajózási világterképét, amely – szakítva a hagyományokkal – hengerfelületről síkra vetítve ábrázolta a Föld felszínét. A Mercator-féle vetület ma is nélkülözhetetlen alapja a tengeri és légi hajózási térképeknek. 1584 körül kezdte el nagyszabású atlaszának

megalkotását („Atlas sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura”), melynek sok rézmetszetét maga készítette el. Mercator elsőként nevezi „atlasz”-ként a kötetes térképgyűjteményt. Híres művének közreadására csak halála után, 1595-ben került sor.

Az 1585 körül készített Magyarország térképe nemcsak tartalmi gazdagságával, hanem a helynévírás módjával is kitűnik. Ez azért nem meglepő, mert a szerző már 1540-ben értekezést jelentetett meg az antikva és kurzív betűírás térképen való alkalmazásáról. Ezt tükrözi a Duna-Tisza köze számos településének (sajnos apróbetűs) írásmódja is.

NIHIL MIHI

Egy polihisztor, akit nem ismerünk eléggé, de nem is mellőzhetünk

LUIGI FEDINAND MARSIGLI, a bolognai származású gróf, vidékünk jó ismerője. Először 1682-ben lépett Magyarországra területére. Az osztrák császári seregben mint közoktató szolgált, később hadmérnök, majd dandártábornok lett. Részt vett a török elleni hadjáratokban, Budavár visszavételében (1686), a karlócai béke megkötésében (1699), a török birodalom és az osztrák császárság közötti új határvonal kijelölésében. A bejárt vidékekről korának legpontosabb térképeit készítette, ő találta utoljára és rajzolta le a karlócai békeszerződés értelmében lerombolt várakat.

Korának univerzális tudosa. Volt térképész, csillagász, ichtológus, régész, geológus, tengerkutató, etnográfus, festő és filológus. Lejegyezte a székely rovásírás ábécéjét; néprajzi megfigyeléseket tett, felmérte a római sáncokat, megtalálta Constantinus (kb. 280-337) és Traianus (53-117) hidját a Dunán. Titkárainak és megbízottainak segítségével óriási mennyiségű anyagot halmozott fel, amelyet nem sokkal halála előtt Bologna városának ajándékozott. Ebben az anyagban 20 év gyűjtése a korabeli Magyarországra vonatkozik. A Marsigli-iratok, amelyek a Bolognai Egyetemi Könyvtárban találhatók, 120 kötetre rúgnak, kötetenként 500-600 lappal. Páráinál gyűjtemény ez, amelynek nagyobb része kiadatlan, ismeretlen. Marsigli-iratok találhatók még a bolognai Santo Domenico kolostor könyvtárában, a vatikáni, bécsi, karlsruhei levéltárakban.

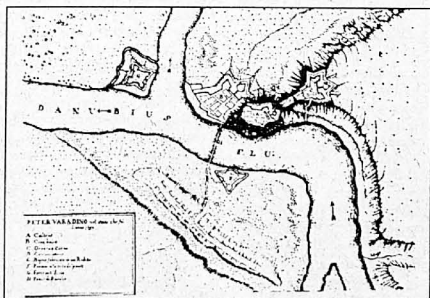
Legnagyobb műve a Dunáról szóló hatkötetes munka, a *Danubius Pannonico-Mysicus*, amelynek alappondolata a török elleni hadjáratok során vetődött fel benne. A folio imperialban megjelenő monumentális mű tervezetét Marsigli még magyarországi tartózkodása alatt jelentette meg Nürnbergben, 1700-ban. A Dunáról szóló munka geológiai, csillagászati, vízrajzi, történeti összefoglaló. Több kiadást ért meg, megjelent francia nyelven is. Első műve, amely a törökökről szól, csak halála után jelenhetett meg, mivel a császár, I. Lipót (1640-1705), a török hadjáratok kezdetekor megtiltotta annak kiadását.

Az öcoconográfia tudománya Marsigit az első tudatos öcoconográfusként tartja számon. Kiseb lélegzetű tanulmányai után 1725-ben jelent meg a *Hystorie Physique de la Mer*. Marsigli ezzel a tengerkutatásban mintegy kétszáz évvel előzte meg korát.

Marsigli 1658-ban született Bolognában. Tanulmányait szülővárosában, Páguában és Velencében végezte. 1676-ban Róma és Nápoly úti állomása, ahol

a tengeri kereskedelmet tanulmányozza. 1678-ban csatlakozik Velence új követéhez, akivel Konstantinápolyba megy. Újtúról naplót vezet, ez képei később a törökökről szóló művének alapját. 1682-ben felajánlja szolgálatait a császárnak. Végigjárja a császári sereg ranglétráját, török fogságba esik. Kiszabadulása után részt vesz Buda visszafoglalásában, megmenti Mátyás király (1443-1490) könyvtárának, a Corvináknak maradványait. Ott van a török elleni szerbiai hadjáratokban. A teli táborozások ideje alatt sem tétlenkedik, felkutatja Traianus dunai hidjának romjait. Constantinus császár hidját is megtalálja. Ekkor erősödik benne a gondolat, hogy a Dunáról összefoglaló művet készít. Amikor a hadjáratok Erdélybe vetik, onnan magával hozza a székely rovásírás ábécéjét és feljegyzett naptárait. 1693-ban a Mohácson állomásozó tüzérség tábornoka. A Dráva torkolata felett átkel a Dunán és csapatait Bács-Bodrog megyén keresztül Pétervárad felé vezeti. Ekkor járta be a Bácskát átészelo, előtte senki által nem említett sáncot, amelyet „római sáncnak” nevezett; ekkor lett figyelmes arra a sáncrendszerre, amely a Tiszán túl Tokajig, majd onnan megfordulva a Dunán húzódtott. A Dunáról írt művének második kötetében említi egy Titelen és egy Szabadkán talált feliratot, szerinte evidens bizonyítékát annak, hogy a rómaiaknak a Dunán innen is voltak megszállt területeik. 1694-ben a Tisza mentét járja, Titelnél hidat veret a folyón, feltérképezi Bánátot és a Tisza mentét. Amikor egyik alárendeltjét vasravereti engedetlenségért, az sikkasztással vádolja meg Marsigit. A császár vizsgálatot indít, Bécsbe rendeli. A vizsgálat elhúzódik s így nem vehet részt a zentai csatában (1697). Savoyai Jenő (1663-1736) azonban igénybe vette földrajzi ismereteit, térképeit. A csata után rehabilitálják és felhasználják helyismereteit a karlócai békekötés értelmében meghúzandó határvonal kitűzésekor. Ekkor a lerombolt várakról rajzokat, látványképeket készít, térképeket felvételez. Ha más nem, már ez is elegendő, hogy Marsigli emlékét megőrizzük.

Vártérképei dokumentumértékek, akárcsak a Tisza torkolatának vidékét ábrázoló térképek és várképek. Slankamen és Titel környékének térrajza. Kanizsai vonatkozásban jelentős a mai Torokkanizsa helyén állt Clain Canisa váranak alaprajza, a Tisza-Maros-Aranka háromszög vidékét ábrázoló, német nyelvű jelmagyarazattal ellátott térképvázlat. A bécsi vár ábrázolása nem különösebben figyelemreméltó, mert már ismert a

Egy Marsigli-rajz: Pétervárad 1694-ben

(Folytatás a 15. oldalon)

KUNOK BÁCSKÁBAN

BÁCSORSZÁG négy falujának: Feketicsnek, Pacsérnak, Moravicának és Pirosnak magyar lakossága nemcsak abban különbözik a többi bácskai magyar lakosságtól, hogy vallásra nemcsak református, hanem abban is, hogy ide települési körülményei, indítékai szinte azonosak, egy tőről fakadnak, nevezetesen, hogy Kunhegyes elszegényedett, a gazdasági előrehaladásban akadályoztatott irredemptus* lakosai II. József (1741-1790) telepítési politikájának hatására mozgolódnak kezdtek és arra az elhatározásra jutottak, hogy a királytól a török hódoltság alatt elnéptelenedett bácskai területeken egy betelepítésre alkalmas pusztát kérnek.

Feketics betelepítése

A kunhegyesiek mozgolódása 1784 tavaszán kezdődött. Azt hallották ugyanis, hogy Bácskában a lakatlan kincstári pusztákra telepéseket keresnek. A hirre a sorsukkal elégedetlenkedők július folyamán küldöttséget menesztettek Bécsbe. A válasz igen biztató volt, az intézkedés pedig gyors és eredményes. Mozdásba hozta a teljes hivatali apparátust. A kiköltözést engedélyező királyi rendeletet ugyanis az év (1784.) december 28-án eljuttatták a jászkun főkapitányhoz, onnan pedig a kunhegyesi tanácshoz. Természetesen a Helytartótanács értesítette róla a bácskai telepítéseket intéző zombori kamarát is. Ez utóbbi a től elmúltával a helyszínre küldte megbízottját, Válovits György kamarai intézőt, hogy legyen segítségükre a kivándorolni készülőknek.

A csaknem egy évig tartó gondos előkészítés után a kunhegyesiek megkezdte a Tisza menti Tiszabura új életre vállalkozó, ugyancsak református vallású lakosaival, 1785 májusában útra keltek, hogy Bácskába érkezve megszálják a kétszéri terepszemle után választott feketehegy pusztát. Megérkezésük után (1785. június 12-én keltetett beadványukban) keservesen panaszkodtak a zombori kamaráknak, hogy a hosszú úton nemcsak, hogy kifáradtak, hanem a rossz idő miatt holmijaikban, barmaikban nagy kárt is szenvedtek és elerőtlenedtek.

Pacsér és Moravica betelepítése

A kunhegyesi szervezkedés nem maradt titok a többi nagykun község szegényei előtt sem. Mozgolódnak, szervezkedni kezdtek Karcag, Kisújszállás, Kunmadaras, Türkeve és Jászkisér lakosai is. A zombori kamara Válovits intéző révén őket is biztatta. Erre a szervezkedők 1785 nyarán Tóth Istvánnal az élen küldöttséget menesztettek Budára, a Helytartótanácshoz, hogy Karcag, Kisújszállás és Jászkisér kivándorló számára megszerezze Pacsért, Moravicát, a kincstár két legnagyobb bácskai pusztáját. Úgybinnen a király 1785. október 6-án döntött: tudomásul vette a jászkunok kérését és a telepítés lebonyolítását a Helytartótanácsra bízta. A döntésről a bécsi magyar udvari kancellária nyomban értesítette a budai Helytartótanácsot, az pedig október 18-án a zombori adminisztrációt, illetve a jászkun főkapitányt. A zombori adminisztrátor, Urémnyi Mihály is értesítette 1785. november 11-én a jászkun főkapitányt, Almássy Ignácot, és közölte vele, hogy a keltezőtől szándékoztak a pacséri és az ómoravici pusztákban fogják letelepíteni, de csak 1786 tavaszán, mivel a puszták bérlete csak akkor (1786. április 24-én, Szent György napján) szűnik meg.

Az érintettek, miután a helyi hatóságok közölték velük, hogy kérelmük kedvező elintézését nyert, mindenütt lázas készülődésbe kezdtek. Felkínálták keveske ingatlanukat, nélkülözhető ingóságait, lábasszögéért, szekérért és egyéb hasznosabbnak ítélt portékáért, s amikor minden szükségüket elrendezték és megkapták az indulásra feljogosított „elbocsátó leveleket”, elindultak. Persze nem mind együtt és egyszerre, hanem csoportokba rendeződve és csoportonként más-más időben. Unnepélyes búcsúztatásukról ugyan nem tudunk, de hogy az eltávozók indulás előtt mindenütt érzé-

keny búcsút vettek az ősi háztól, addigi lakóhelyüktől, azt feltételezzük. A kisújszállásiak eltávozását Győrffy István (1884-1939) *Nagykunsági krónika* című, 1922-ben Karcagon megjelent munkájának felejthetetlen sorai őrzik:

„Kisújszállást az emigránsok 1786. ápr. 12-én hagyták el. Szem nem maradt szárazon, amikor búcsúztak. Hiszen senki sem ment el úgy, hogy valaki hozzá tartozóját itt ne hagyta volna...”

A kiköltözők írásban adták át búcsújukat. A levelet Oross Ferenc írta és tíz nap múlva tartott tanácsülésen olvasták fel. Tóth István élenjáró, akinek fúrodzásaiért örökös notáriusságot ígérték Pacséron, versben búcsúzott:

*„Negyvenöt esztendő, molta itt laktam,
Sok utazásokban kelmetekkel voltam.
Hídegen, melegen gyarkorta szenvedtem,
Hogyna hibáztam, bocssásk meg nekem.”*

Hány napig vándoroltak, merre vonultak, mikor érkeztek, nem tudjuk, de hogy 1786. május 3-án már itt voltak, tanúsítja a pacséri anyakönyv első bejegyzése.

Piros betelepítése

Nem egészen ilyen a helyzet a pirosiak ideköltözésével kapcsolatban. Amíg a nagykunsági települések eltávozni szándékoztak mindenki segítette, támogatta, addig a Tisza menti falvak, a Heves megyéhez tartozó Tiszaroff, Tiszabura, Tiszaszalók, Tiszabaád és Tiszadzerz elköltözni akaró lakóinak kérelmét már sem a zombori adminisztráció, sem Heves megye szolgabírája nem pártfogolta. Így elutasító lett a királyi rendelet is. Ennek ellenére a tiszaroffiak és a tiszadzerziek közül több mint ötven család útra kelte és 1786 nyarán a futaki Hadik uradalomhoz tartozó Piros községbe telepedett, ahol ekkor már mintegy ötven szerb család élt.

Mindennek már 210 éve lesz, és lassan a feledés homályába merül. De egészen talán sohasem, mert mindig lesznek a múltjuk iránt érdeklődők, akiknek aján tovább élnek, továbbbadódnak az idejövettel megőrizni történetek. Közülük egy ilyen a moravicai Sífer Ilona elmondásában:

„A megszállást meg úgy mesélte nagybátyám, hogy... ú ahogy hallotta az ő dédnagyapjától, én is úgy mondom el. Mikor gyöztek ide a megszállók Karcagra, akkor azt kérdeztekt... vagyis úgy kezdtem, hogy a Piloszánovics szállás... tanya, a majorná... szóval ott volt egy csárdá... az úton, és annak a... aki benne vót kocsmáros, annak a neve Móra vót a neve... és Móra vót a lányának a neve. És mikor jöttek ide Karcagra, akkor azt kérdeztekt tőlük... az úton... hogy hova mennek... Egész karaván, sok kocsi jött... le vótak sátorozva... Háú úgy gyöttek ugye... sokan Karcagra, oszt sok kellett... hosszú úton kellett nekik gönyötnék, és akkor azt mondták, hogy megynék a Móra Vicáhó... Nem tudtak mást mondani, csak azt tudták, azt a tanyát meg a lánt... a Vica... Megynék a Móra Vicáhó. És akkor azt mondia a nagybátyám: Miko megtelepedek itt, akkó azt kiengyenlítették, kitettek, hogy ne legyen Móra Vica, hanem legyen MOROVICA... Ettül kapta a nevit!”

PÉNOVÁZT Antal

* Olyan jászkunsági lakos, aki az 1702-ben elzlogosított jászkun területek 1745. évi megválasza (redemptioja) költségeit nem tudta vagy nem akarta vállalni és így - később - a megválasztás eredményezett privilégiumokból jobbra kimaradt.

REFORMÁTUS PÜSPÖKLÁTOGATÁSOK BÁCSKÁBAN

AZ ELSŐ Bács-Bodrog vármegyei református eklézsiák II. József (1741-1790) eszázrúdelmeirendelések kibocsátása (1781) után keletkeztek (a korábbi időszakra nincsenek megbízható adatok), amikor a becsi udvar támogatásával kálmista vallású telepek érkeztek erre a vidékre. Elsőként a bácsfeketehelyi (Feketes) egyház alakult meg, melynek tagjai Kunhegyesről és Tiszaburáról jöttek, őket a bacsóssuhalfalvai (Ómoravica) reformátusok követték, akik a Jászságból (Jászkisér) és a Nagykunságból (Karcag és Kunmadaras) származtak. Még ebben az esztendőben érkeztek a pirosiák (tiszanánai, tiszaderzi, tiszarófi és tetélni telepek), valamint a pacseriák (ők zömmel kisújszállásai voltak). A felsorolt négy magyar ajkú egyházzal szinte egyidőben alakult meg az öt nemet nyelvi gyülekezet, melynek alapító híveit a Rajna melletti Pfalz protestáns lakosságából telepítették ide. Ezek: Torzsa (Savino Selo), Cservenka, Újverház, Újszvács és Újsóvár (Ravno Selo). A többi református egyházközség később jött létre. Különböző egyesek (mint a szabadkai, újvidéki vagy osztracói) az ország különböző vidékeiről való szörványos átköltözés folytán keletkeztek, míg mások, mint Maradék és Nikinci római katolikus vallásból áttért reformátusok szerveződése folytán keletkeztek. Idővel a már meglévő református települések közelségében szörványosgyházak és fiókegyházak alakultak, s ezek némelyike azután anyaegyházzá is formálódott (mint Zombor, Tiszakálmánfalva-Budisvács vagy Óverház).

A Bács megyei református hitközségek egyházzagaztatásig a Duna melletti egyházkerületi körtelekbe tartoztak, nem ugyanannak az egyházmegyének a fennhatósága alá. Többségüket a keskenyített tractus (egyházmegye) vette gondozásba, mások a veresmári (vagy mohácsi) egyházmegyébe tartoztak. 1802-ben jött létre az az alsó-baranyai egyházmegye, amely 1822-től, miután a bácskai református gyülekezetek ide csatlakoztak, felvette az alsó-baranya-bácsi elnevezést. Kivételt a szabadkai eklézsiá képezett (a hozzátartozó szörványokkal együtt), amely továbbra is megmaradt a keskenyített tractus körtelekben. A bánati református gyülekezetek ebben az időben a tiszántúli egyházkerület, s ezen belül is a békés-bánati egyházmegye fennhatósága alá tartoztak.

Bár az 1790. évi törvény nagyobb szabadságot ígért a protestánsok számára, annak érvényesítése lépten-nyomon akadályokba ütközött. Sőt, az 1848-as szabadságharc után az újabb osztrák megszorító intézkedések súlyos teherként nehezedtek az amúgy is megzúdított és sokat szenvedett reformátusokra, evangélikusokra. Ekkor kezdődött az úgynevezett pánszerek elleni küzdelem, amely hosszú éveket át tartott, s végül a protestánsokra nevére sérelmes nyílt parancs visszavonásával eredményezett.

A Bács-Bodrog vármegyei helvét hivatali egyházközségek igazgatása, csákyú mint a homi református egyházak, évtizedeken keresztül hierarchikus szemléletben érvényesült. A hatalmat kizárólag a püspökök, esperesek gyakorolták, a presbitérium alapvetően nemigen érvényesült. A későbbiekben azonban az egyház főmóltóságok mellé felsorakoztak a világi férfiak is, jelentős részt vállalva az egyházkormányzásban. A vallási élet fellegletében az esperesek határkörébe tartozott, csak szükség szerint került egy-egy szuperintendens (püspök) látogatásra. A Duna melletti református egyházkerületben három generális püspöki vizitációra került sor: a Báthory-féle vizitációra (1816 és 1819 között), a Szász-Károly-féle vizitációra (1885 és 1894 között), valamint a Ravasz-féle vizitációra (1922 és 1930 között, illetve 1943-ban).

Báthory Gábor (1755-1842) református szuperintendens püspökségének második évében vette tervbe, hogy végigjárja a Duna melletti kerület valamennyi gyülekezetét. „Közel száz esztendője – írta 1816. május 18-án kelt körlevelében – mialta ebben a Helvetziá Vallásaitól követő Dunán innen felmegegyben a Superintendensnek a Canonok által parancsoltatott Visitátót véghez nem vitték. Ebből nem lehetett sok hátramaradásnak és kárnak nem követeink. Elvegtem ezért, hogy a folyó esztendőben, Pankost után az Eklézsiák Visitálására meginduljak.” A püspök 1819-ben lépte át Bács megye határát. Június 12-én érkezett meg Zomborba, ahonnan még aznap Szivárcs és Cservenkára utazott. Ez utóbbi helyen csatlakoztak hozzá Kertvélyesi Pál, alsó-baranya-bácsi esperes, bácsfeketehelyi lelkes és Gózon István tanácsbíró, akik további útján elkísérték. A következő nap Verházra mentek, majd Sók és Újvidék volt látogatásuk színhelye. Újvidéken nemcsak a református egyházban tett látogatást Báthory Gábor, hanem felkereste

Sztratiromirovis István (1757-1836) görögkeleti érseket is. Rövid pihenő után Pirosa határait, majd Torzsa és Bácsfeketehely került sorra. Utóljára maradt Ómoravica és Pacser. Június 17-én a szuperintendens elhagyta a vármegye területét, hogy a solti egyházmegyében folytassa körútját. A püspöklátogatás alkalmából valamennyi eklézsiá elkészítette jelentését, amelyekben válaszoltak a canonica visitatio kérdéseire és ismertették a gyülekezet rövid történetét. Ezek a beszámolók nemcsak egyházi vonatkozásban, hanem kultúr- és helytörténeti szempontból is rendkívül értékesek.

Szász Károly (1829-1905) az egyházépítő Török Pál (1808-1883) utódaként 1884-ben került a püspöki székre, s apostoli látogatását már a következő évben megkezdte, annak ellenére, hogy tervet sokan ellenéztek. Célja nemcsak a gyülekezetek belső és külső állapotának felmérése volt, hanem szerette volna előkészíteni a talaj egy átfogó magyar missziói munka végzésére. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy az anyaegyházak mellett felkereste a kisebb egyházakat és szörványgyülekezeteket is. Szolgálatát Baranyában kezdte, majd Szlavómiában és Szerémegyházban folytatta. Bácskába 1885. szeptember 3-án érkezett Szilárdy Aron egyházkerületi főjegyző társaságában. Zomborban csatlakoztak hozzájuk Kármán Pál, alsó-baranya-bács-szlavóniai esperes és Kozma László egyházmegyei jegyző, majd később Újsóvár Keményfi Pál egyházmegyei tanácsbíró. Zomborból együtt mentek Pacserára, majd Ómoravican találkozott a helyi gyülekezet tagjaival. A látogatás további sorrendje az alábbi volt: Bácsfeketehely (magyar és német gyülekezet), Újverház, Óverház, Kula, Kucura, Deszpot-Szentiván, Torzsa, Újsóvár, Újvidék és Piros. 1894-ben Szász Károly másodsorú s meglátogatta a délvidéki eklézsiákat. Ezúttal a bácskai és szerémségi szörványok kereste fel: Tiszakálmánfalvat, Beskát, Szuresint, Becsmest, Rumát, Dobanovcét, Mitrovicét, Banovcét, Sided, Nijemcét, Jankovcét, Vukovart, Vinkovcét és Szelistét. Akárcsak a Báthory-vizitáció alkalmával, a lelkesek most is előzetesen megküldték a gyülekezetek részletes leírását, rövid történetét, s beszámoltak a lelki és anyagi állapotokról. Ezeket később könyvbe kötötték (újában mikrofilmen rögzítették). Szász püspök egyházzlátogatási naplója, amelyéj utólag vezetett, szintén érdekes színtulaja az egyházi irodalomnak, hisz nemcsak a hitközségek életéből enged betekintést nyerni, hanem értékes információkat ad egy-egy település kulturális helyzetéről, gazdasági viszonyairól, azonkívül néprajzi adalékkal is szolgál.

Ravasz László (1882-1975) az első világháború után (1922) kezdte meg a Duna melletti gyülekezetek látogatását. A következő nyolc esztendőben csaknem valamennyi egyházközséget és fiókegyházat felkeresett, viszont nem jutott el az alsó-baranya-bács-szlavóniai egyházmegyébe, mert az ide tartozó eklézsiák a Jugoszláv Királyság területén voltak. Időközben ezek önálló egyházzá formálódtak, így a tractus megszűnt, s csak 1942-ben alakult újjá – rövid időre. Ravasz püspök 1943 tavaszán látogatta meg az itt élő reformátusokat. Útján elkísérte őt Agoston Sándor (1882-1960), a Jugoszláv Királysági Református Egyház korábbi püspöke, az alsó-baranya-bács-szlavóniai egyházmegye esperese. A püspök vizitációja Dél-Bácskában kezdte: Piros, Újvidék, Tiszakálmánfalva, Vajska és Vitézfalva voltak a vendéglátói. Innen hosszabb időre Baranyába ment, majd Felső-Bácska következett: Bácsfeketehely, Zenta, Topolya, Cservenka, Kossuthfalva (Ómoravica), Pacser, Zombor és Szabadka. A korabeli állapotokra való tekintettel főként a magyar ajkú gyülekezeteket járta sorra. Mint utóbbi kiderült, bűsülátogatás is volt ez, hisz 1944 után ezek az egyházközségek kiszakadtak az egyetemes magyar református egyházból, s ettől kezdve teljesen önálló életet élnek.

A bácskai és baranyai püspöklátogatások lelki hasznairól Erdős József (1856-1946) újsóvári lelkes – később a Debreceni Református Teológiai Akadémia professzora – terjedelmes írásban számolt be a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap hasábján (1885). Ebben kifejti, hogy a püspöklátogatások elsősorban az egyházkormányzatra vonatkozó igen lényeges kérdésekre igyekeztek választ kapni, s céljuk az egyes gyülekezetek múltjának a feltárása és értékelése megválaszolni; felbecsülhetetlen örökséget hagyományoztak mind az egyetemes magyar kultúra, mind az európai protestánsizmus számára. (E vizitációk anyagát csaknem teljes terjedelmében Budapestben, a Ráday Levéltárban őrzik.)

TERMÉSZETVÉDELMI TANULMÁNYUTAK VAJDASÁGBAN

„A természetrajz legjobban a mezőn,
az erdőn, a hegyes sajátúható el-
magában az élő természetben.”

J. Paňič (1814-1889): Iz prirode

EBBEN A MUNKÁMBAN Vajdaság természeti tájaira, védetté nyilvánított területeire, objektumaira kívánom felhívni a figyelmet. Nem kell külön hangsúlyozni az eredeti táj jelentőségét, mert ez gazdagabb, értékesebb teszi a gazdasági vagy a kultúrtáját. Ezért kívánatos megőrzése. A természetvédelem az egész természeti környezet védelmét jelenti, beleértve azokat a társulásokat és fajokat is, amelyek kimondottan vajdasági jellegűek. Az iskolai oktatás keretében alkalmazott tanulmányutakon szerzett ismeretek egészen biztosan hozzájárulnak ahhoz, hogy a fiatalokban kialakuljon a természet iránti helyes magatartás, így ők továbbterjesztői lesznek a természetvédelem gondolatának. A természetvédelem csak akkor valószínűleg meg, ha minél több ember teszi magáévá kötelességét és ha a védelem cselekvésben is megmutatkozik. Konkrétan kell cselekedni, vagyis meg kell nevezni azokat a még kell mutatni, mi az, amit védeni kell és mit tehetünk ennek valóra váltásában.

Természetjárásunk folyamán legelőbb módszerünk legyen a közvetlen megfigyelés és adatgyűjtés. Munkaeszközünk legyenek, többek között, a terület térképévezélete, továbbá iránytű, látszó és fényképezőgép. Ne gyűjtünk ritka növényeket, állatokat!

A tanulmányút befejezése után az összegyűjtött adatok alapján végezzük el az elemzést és a további gyakorlati teendők kijelölését!

(...)

HOMOKPUSZTÁK

Deliblati és szabadka-horgosi homokpuszta

Mindkét homokpuszta a Pannon-övezet sajátos képződménye. Borbás Vince (1844-1905) írja a deliblati homokpusztáról: „Nagyszerűsége nézve... egész Európa belföldjén nincsen párja.” 1965-ben természetvédelmi rezervátummá nyilvánították, de a nem kevésbé érdekes szabadka-horgosi homokpuszta védelmének kérdése még nincs megoldva. Mindkét homokpuszta felszínalkatát elemei a valamikori szélbarázdák, maradék gerincek, garadák. Szembetűnő rajtuk a növényzet mozaikosságát elrendeződése. Ez kapcsolatban van a felszín sajátosával, a talajvíz szintjének magasságával, a talajban lévő humusz és sók mennyiségének eloszlásával, valamint a talaj kötöttségével. Ennek alapján jól megfigyelhetők a természetes növénytakaró társulásának egymásutánját, amely visszatükrözi a termőhelyi feltételeket és jelzi a homok megkötésének fokát is. A még laza, kötetlen homokfelszíneken találkozhatunk a gyér növényzettel, sok helyen még csupasz fűvelletű egy éves homoki gyeppelel, a poloskamag (*Corispermum*) és homoki keserűfű (*Polygonaceae arenarium*), illetve a feldől rosznok (*Bramus tectorum*) és a vadrozsa (*Secale silvestre*) társulásával. Ezeknek a társulásoknak jelentős szerepük van a homokotól elköszítésében.

A következő stádium a nagyobb borítású meszes homokpuszta a r e t i (*Festucion vaginatae*), vagyis a homoki csezensz társulása. Itt már a „...még szabadkától pászittelep mindenütt összefűződik és kiegészítődik” (Borbás). A társulás uralkodó fajai a homoki vagy hűvelyes vagy magyar csezensz (*Festuca vaginata*). Jellemző még a homoki imola (*Centaurea arenaria*), a heverő napvirág (*Fumana procumbens*), az árvalányhaj (*Stipa Joannis* illetve *Stipa sabulosa*), a termény fajok (*Alyssum* sp.), a homokviola (*Syrinia cana*) stb.

Ahol térszerte gazdagabb a homok, megjelennek a h o m o k p u s z t a r e t i (*Levacoletum sulcaiae*) társulásai. Ebben a növények már „a mezeien homok fölé eleven pászittelep szőnek” (Borbás). A legfeljebb az é l e s m o s o f ú társulása. Uralkodó fajai az élesmosófű (*Chrysopogon gryllus*). Jellemző a tavaszi hérics (*Adonis vernalis*), a homoki kakukkfű (*Thymus glabrescens*), a magyar szegfű (*Dianthus pontederiae*), a kunkorgó árvalányhaj (*Stipa capillata*), a borzas len (*Linum glabrescens*) stb.

Ezt a társulást követi a természetes beerdősülés. Kisebb-nagyobb nyárfa- és tölgyfaligetek alakulnak ki. Gajác szerint a deliblati homokpusztán a

kissé nedvesebb helyeken gyöngyvirágos tölgyes (*Convallario-Quercetum roboris*) alakul ki, a szárazabb termőhelyeken pedig az o l a s z t ö l g y (*Quercus virgiliana*) társulása varjúfűvel (*Rhamnus cathartica*). Mindkét homokpusztának vannak ritka, maradvány és benszültött fajai. Mindent együttvéve: ligetes, parkos jellegű kölcsönöz a tájnak, a szemnek kellemes.

(...)

A gazdag és változatos állatvilágból csak a legjellegzetesebb fajokat említek. Zöld vagy sárga rejtőszínnel rendelkezik a sasikos sáska (*Acrida hungarica*), jól rejtőzködik a ragadozó imádkozó sáska (*Mantis religiosa*) is. Megfigyelhetjük a galacsinhajtókat, például a Scarabaeus és Gymnopleurus fajokat. Érdekesen szerzik meg táplálékukat a hangyalécskék (*Myrmeleionidae*) lárvái. Élénk mozgású a ragadozó homokfűt. A virágokon sokféle a lepke. Jellemző a kutyatejszender (*Hyles euphorbiae*). A hártványas utonálló darazsak (*Anoplius vaticus*), mely a megbénított póka helyzeti petéit. A rovarokat ritkítja a homoki gyík (*Lacerta taurica*).

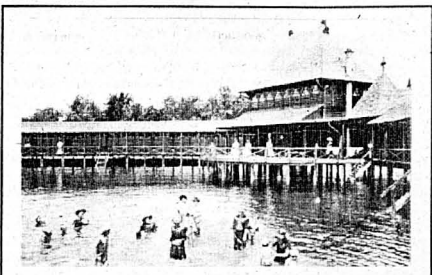
(...)

A madarak közül gyakori a búbos banka (*Upupa epops*). Tarka színével tűnik fel a szalakóta (*Coracias garulus*). Földön ugrálva keresi táplálékát a zöld küllő (*Picus viridis*). Szívesen tanyázik itt a kis örgőbics (*Lanius minor*), a kék vércse (*Falco vespertinus*) stb.

(...)

Dr. STURC Béla*

* Részletek – jelentéktelen rövidítéssel és egyes megnevezések latin nyelvű beiktatásával – a neves biológusárnyar-botanikus (1914-1994) hagyatékában talált és eddig közöletlen hosszabb tanulmányából

ÍGY FÜRÖDTEK ELEINK. – „A (múlt században a) kilencvenes években a palicsi férfi és női fürdő szigorúan el volt különítve. A női szemérem nem tűrte a kíváncsi férfiszemek sóvár tekintetét. A nők gondosan takargatták bajukát, tarka kabátját, bokáig érő bugagos nadrágot viseltek. Szakszerimájú szalmakalapokkal védtek arcukat a naptól. A barnán lesült bőr nem volt divat. Habeszt, diásmellű, kővér nő volt a női ideál. És mentől inkább takargatták magukat, annál jobban izgatták a férfinek fantáziáját” – írta Munkó Artúr (1886-1955) szabadkai orvos és író Köszönöm addig is... című életrajzi regényében.

A „Palics-fürdő. Női uszoda.” képeslap egyébként „Vig Zsigmond Sándor kiadása.” A címet: „Reménydús Bácskay Valéria. úrlány. Úbecse. Feeske utca. 8. sz.” A fürdőhelyről 1911. augusztus 7-én szabadkai postai bélyegzővel továbbított „Levelező Lap”-on ez olvasható: „Hazajötték-e már a szállásról? Megkaptátok-e leveleimet? Itt vagyok ezen a szép helyen a palicsi. Neni és bácsi kezét csokolom. Tíged és Lacit csókol. Sára. Ugye te is szeretnél lenni?” Más kézírásai: „Szerzős Valkám innen Palicsról. Nem volna rossz itt furdani? Hon? Csók Jenőtől! Ismét más más kézírás: „Csókol benneteket Hm!” „Csókol Irénke.” S egy aláírás: „Benkő Gábor” (Prokes Szabolcs gyűjteményből)

A BAJMOKI SZŐLŐSZERZŐDÉS

FELSZABADULVA a kamarai mint földesúri hatóság gyámokodása alól, Szabadka, a szabad királyi városi rang elnyerésével (1779), valamint az ezzel járó kiváltságos jogok birtokában (földesúri jog stb.) szabadon rendelkezhetett birtokaival és özshatja fel polgárai között. A felosztás tárgyat elsősorban a város övező futóhókok-területeket képezte, melyeket a Magisztrátus szőlők telepítésére szánt. Egy 1790-es évi felmérés szerint a város határában a telepített szőlős területek nagysága meghaladja a 2100 láncot és a telepítés üteme továbbra is igen lendületes. A már létező négy szőlőhegyhez (szegedi, májsai, halasi, bajai) hamarosan újabbakat sorolnak be. 1810-ben a Kőtyepe-dűlő (radanováci szőlők), majd 1830-ban a buckai szőlőknek felparcellázott homokterületek kerülnek licitálásra. Érdekes, hogy a Magisztrátus, mely nagy patrónusa volt a városi szőlők gyarapításának, ezt a jogot elvitta a városhoz tartozó három falu, Csantavér, Bajmok és Sándor esetében. A miértre egyszerű a magyarázat.

Az italkimérisi jogot a város még határvídelki helység idejében kisajátította és ezen előjogtól nem szívesen vált meg. Az említett falvak telepítésekor a városi tanács első dolga kocsmák felállítása és működtetése volt, melyekben a város a saját borát mérte, amit részben dézsmában szedett be, részben adó fejében fogadott el. Új szőlőhegyek létesítése a falvak határában, valamint az italkimérisi jog engedélyezése megfosztotta volna a várost e lényeges jövedelmi forrástól. Csantavér esetében a város még gyümölcsfák ültetését sem engedélyezte. A sándoriak titokban ültették a szőlőt a szenkuti (Bissin-hát) dombhátságban. A bajmokiakról ismeretes, hogy 1785-ben még nem engedte meg a város mint földesúr, hogy itt szőlőt ültessen valaki, de ekkor már 250 lánc, vagyis 1500 kupa (a 200 öl) szőlő volt Bajmokon, ebből 1405 kupa a gazdáké és 95 kupa a földesúr, de még nem beültetve. A szőlőhegy tagadhatatlan létezése arra kényszerítette a városi tanácsot, hogy végérvényesen elismerje és szerződéssel is véglegesítse a bajmokiak szőlőbirtoklásának jogát. Ebből az időből származik egy értékes és érdekes, horvát nyelven írt okmány (szerződés) is, mely Szabadka szabad királyi város és Bajmok falu között kötöttet. Mai olvasatban:

„1787. június 29-én Maria Theresiopolis királyi város és Bajmok falu között, Bács vármegye örökös földesurainak egyrészt és másrészt a bíró, jobbágyok és az egész Bajmok falu községe között örökös szerződés a szőlők ültetése és további használása tárgyában a következő módon kötöttet:

1. A fent megnevezett földesúr annak ellenére, hogy Bajmok falu betelepítése idején kötelezte magát Bajmok lakosságának engedélyezni szőlők ültetését, sem a falunak nem volt joga annak jóváhagyását megkapni, sem kimutatni ily szándékú törekvést, közösen megállapodtak ily módon, hogy több jogot adván a falunak ezen irással megengedték, hogy meghatározott helyen 250 hold földet ez év november 1-től 1790 október hó utolsó napjáig szőlővel ültessenek be, azzal a további kötelezettséggel, hogy

2. A neves urbárium azon falvakat, melyeknek határa szőlővel bír, arra kötelezi, hogy Szt. Mihálytól Szt. Györgyig a község számára bort mér. Ezen falu sem tér el ettől a szabálytól és önként belegezik és e

szerződéssel igazolja, hogy a bort sohasem fogja tovább mérni, mint Mihálytól karácsonyig, utána úgy tesz, mintha e faluban soha nem lett volna szőlő ültetve.

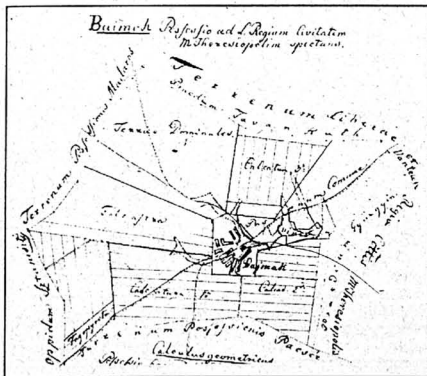
3. E szerződés értelmében az egész falu és minden egyén örökösével egyetemben elkötelezi magát azon királyi rendelet értelmében, mely ezen év 1787. április 4-én adott ki, hogy minden szerződő félnek, kinek saját természetéből bora van, megengedjük a bór mérése az utcán, úgy hordóra, mint iccéré. Nem kevésbé térünk el eme királyi kegyeletől és ösztönyt valljuk, hogy sohasem mérjük borunkat és pálinkánkat az akotól kisebb mértékkel, és ha akadna is olyan uraság, ki e kötelezettséget megszegné, úgy essen annyiszor a horodójába, amelyből töltött, ahányszor megszegi a szerződést.

4. Hogy az uraság is hasznot élvezzen a szőlőknek szánt földből, az egész község köteleztetik ezen irással, ez év november 1-től 1790 utolsó napjáig, hogy szőlők természeténél másrészt neki elhozni és adni kötelesek. Főleges gyümölcs pedig mindig lesz, melyre nem tart igényt az uraság és ezt a parasztok nem is fogják neki odaadni. A parasztok kiostolt földjeiken nem hagyogolhatják el a szőlőültetést, hogy azt esetleg gyümölcsfalvul illessék be és így az uraság megvalna a remél haszonlót. Ezért csak két sor gyümölcsfa ültetése engedélyezett, és ki ettől többet nem ülteti a szőlők közé vagy azon kívül, ez esetben a hatósági urak ezen gyümölcsfákat ki fogják vágni.

5. Mivel lesznek majd olyan parasztok is, akik az említett három szabad éven belül földjeiket nem akarják vagy nem bírják egészen vagy részben beültetni, ilyen esetekben mindkét részről lezöngendő: az ilyen parasztok minden beültetett vagy nem beültetett kupa után az egyháztól „...azul 8 garast kötelesek fizetni készpénzben, és ha még ilyen eljárásdál sem lehetne két éven belül befejezni az ültetést, úgy a hatóság azt elveszi törvényes felbecsülés útján és odaadja egy másik szorgalmasabb parasztnak, vagy pedig eladja könyvetéjén. Ezen határozatok örökérvényűnek tartják.” (Zolna Matijević fordítása)

Az okmányt a város részéről Kovács Leopold városi rendes mérnök-földmérő, Vojnics Lukács, Szkenderovics Brunó és Popovics János szenátorok, Bajmok falu részéről pedig a község 15 előjárója látták el kézjegyükkel, élükön Stipan Stipty bíróval.

A néhai bajmoki szőlőhegy létezését okmányok és korabeli térképek egyaránt igazolják. A térképek magyarázata szerint a szőlőhegy a falutól északkeletre, a Bács-ér (Krivaja) emelkedettbe jobboldali völgypartján húzódott. Az okokat kutarva, melyek a szőlőhegy eltűnéséhez vezettek, csak találgathatjuk, de majdnem bizonyos, hogy csakúgy, mint a csantavéri szőlők eltűnésének esetében is, a nem megfelelő talajösszetétel volt a ludas. Nagyon valószínű, hogy immis hontoktalaj hiányában a szőlők nem voltak képesek ellenállni az 1875-ös filoxéra mindent elsöprő pusztításának. Újabb levéltári okmányok e témával kapcsolatban bizonyára fényt derítenek a kérdés megválaszolására.

Az 1805-ös Bauer-féle kéziratos térképen még létezett a bajmoki szőlőhegy (vinea)

A VAJDASÁGI VASUTAK ELSŐ ÖTVEN ÉVE

AZOKON A TERÜLETEKEN, amelyeken a rómaiak annak idején megszállították hatalmukat, mindenkor a legfontosabb feladatuknak tartották a közutakat, a szilárd úthálózat kiépítését. Tudták, hogy a hatalmas birodalmat, amely a mai Perzsiától Skóciáig terjedt, csak jó közlekedési feltételekkel lehet összetartani. A birodalom széthullását és elapadását követően, a középkorban, az útépítést mindenfelé elhanyagolták, csak az újkorban kezdődött el ismét a nagyszabású útépitési hullám, ami azóta sem méréskelődött.

A XIX. században egész Magyarország, így Vajdaság területén is nagyon kezdetleges volt az úthálózat. Éppen ez sietette a vasútvonalak építését. Széchenyi és Kossuth nagyszabású elgondolásait az 1848-as forradalom előzdta, de azok megvalósítása, ha más változatban is, nem maradt el.

Vajdaság mai területét az első vasútvonal 1854-ben szelte át, amikor megnyitották a Szeged-Kikinda-Zsombolya-Temesvár vonalat, ami – röviddel később Versecet és Fehértemplomot is érintve – Bázsiáson, a Duna partján ért véget.

Észak-Bácskára és Szabadkára nézve nagyon fontosnak bizonyult az a terv, amely szerint az úgynevezett alföld-fiumei vasút pályáját – amelynek, a tervek szerint, egyik végpontján Nagyvárad, a másikon pedig Fiume/Rijeka volt kijelölve – Szabadkán és Zomboron keresztül vezetik. A megvalósítás felé a döntő lépést 1862-ben tették meg, amikor a hasonló nevű társaság előmunkálati engedélyt kért a kormánytól. Ez a vasúttársaság egyike volt azoknak a nagy, hazai tőkével rendelkező magántársaságoknak, amelyek még a Magyar Államvasutak (MAV) megalapítása – tehát 1868 előtt – jelentős vasútvonalat építettek és tartottak fenn. Az előkészítő, főleg pénzügyi, adminisztratív és vagyonjogi problémák megoldása viszonylag rövid időt vett igénybe. A tényleges munka 1863-ban kezdett vehette. 1867 februárjában megtartották a szeged-szabadkai, akkori neve szerint „mozdony-vasút” vonalának bejárását. 1868-ban és 1869-ben az építési munkák (a töltések és bevágások,

valamint a kisebb hidak készítése, a talpfák és sinek lefektetése) gyors ütemben folytak, így 1869-ben átadhatták a forgalomnak a Szeged és Zombor közötti 101 kilométeres szakaszt. Az első menetrendszerű vonat Szabadkára Horgoson, Királyhalmán és Paliscson át 126 évvel ezelőtt, 1869. szeptember 11-én futott be. Akkor már a tervezett vonal következő szakaszán is dolgoztak. 1870. december 20-án készen állt a Zombor-Dálya-Eszék-Villány közötti szakasz is.

Gombosnál a Dunán nem építettek hidat, hanem eredeti módon, komppal szállították át a szerelvényeket, illetve, mivel a gőzkomp nem készült el határidőre, 1871. május 23-ig gőzhajó közbeiktatásával oldották meg a problémát. A kompot, illetve kompkat 1911. november 8-ig használták, addig, amíg a vasúti hidat nem adták át a forgalomnak.

Tíz év sem telt el és hozzáfogtak a másik, még fontosabb fővonal, a Budapest-Halus-Szabadka pálya építésének, amelynek végállomása – a tervek szerint – Zimony volt. A rendes járatok Szabadkára 1882. december 5-én indultak meg. Egy év múlva már Újvidékre is vonaton lehetett utazni. Zimonyig két év leforgása alatt készült el a vasút. Megjegyzendő, hogy Zimonyt eredetileg Szegedről kiindulva Péterváradon át tervezték elérni, de az elképzelést elvetették.

Ennek a vasútvonalnak a történetéhez tartozik, hogy a tervezés időszakában Kaloeca olyan változatért tett erőfeszítéseket, hogy a vasút ne szelje át a Duna-Tisza közt, hanem a Duna mentén haladjon délnek. Szabadkán és Halason tudták, ha kimaradnak, nagy káruk keletkezik, ezért a két város összefogott és gazdasági érvekkel igyekezett a vasútvonalat megkapni. Döntő szempontnak minősültek az alacsonyabb építési költségek (elkerülték a Sárrétet) és a két város nagyvonalú ajándata: ingyen területek a vasútvonalnak, jelentős készpénzadományok, gyalognapszám felajánlása. A vonalat meg is kapták. Csantavér nem akart beszállni, nem akarta befogadni az újdonságot, ezért „szorult ki” a vasút az akkor még

lakatlan Nagyfény-pusztára.

Miután a két fővonal elkészült, egymásután

épültek a szárnyvonalak, a következő sorrendben:

1883: Kikinda-Nagybecskerek,

Indjija-Mitrovica

1885: Szabadka-Csikéria-Baja

1889: Szabadka-Zenta, Horgos-Zenta, Zenta-

Obecs

1891: Mitrovica-Vinkovci

1894: Nagybecskerek-Pancsova

1895: Baja-Regöce-Zombor

1896: Szeged-Nagybecskerek

1899: Újvidék-Titel

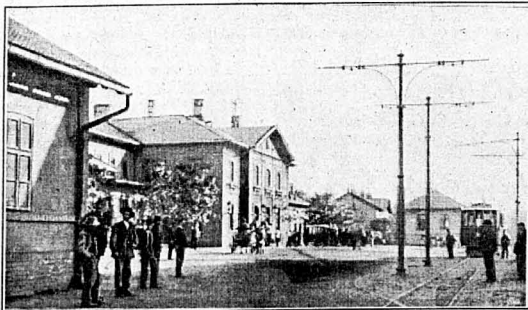
1907: Zombor-Obecs

1908: Szabadka-Cservenka

1912: Baja-Bezdan

Ezek a vonalak több mint 2000 kilométer hosszúságúak voltak, behálózták egész Vajdaságot. Minden 100 négyzetkilométerre 9,6 kilométer vasútvonal jutott, ami nagyon jó európai átlagnak felelt meg.

Az elmúlt évtizedekben a felsorolt vonalak nagy részét elhanyagolták, megszüntették. Talán egyszer ismét felülkerekednek az ökológiai és üzemanyag-megtakarítási szempontok és a vonatok sinre kerülnek.

A szabadkai vasútállomás a századfordulón (A levelezőlapon – amelyet Prokes Szabolcs gyűjteményéből kölcsonóztunk – ez olvasható: „Mademoiselle Olga Pavlovich, Budapest, Baja utca 21. I.” A túlóladalon szerb nyelven cirill betűkkel ez áll: „Nagy örömmel emlékszem vissza a Pesten töltött szép napokra. Férje, dr. Jovan Petrović.” A szabadkai postai bélyegző alapján nem lehet megállapítani, hogy mikor továbbították a képeslapot, amely – a főposta bélyegzője szerint – 1900. február 6-án érkezett Budapestra.)

GYELMIS-REGÉNY, FOLYTATÁSOKBAN (4.)

GYEREKKOROMBAN, Kanizsán, én is szerettem ölelgetni a Vigadó körül lévő 3-4 platánt, majd azután hosszú évek-
ken át, egészen mostanáig (a háborúig) a Zrinjevac platán-
jai jelentették számomra a platánt, a platánsort (a háború óta nem
láttam őket, nem sétáltam alattuk).

Emlékszem, valahol úgy írtam a platánról, mint egy ivoire (ele-
fántcsont)-oszlopról...

Gyelmis számára is minden bizonnyal a gyerekkor fűtcáját je-
lentette a Kanizsai út, hiszen Ludason éltek. Gyakran indulhatott,
erkezhettek ezen az úton mezitláb paskolva a homokot. Gulyás
József (később Gyelmis-ugyben is felemlitem majd) mesélte, hogy
Palicsis ők is mindig gyalog jöttek, és mielőtt felszálltak volna a
villamosra, a tóban megmósták a lábukat.

Mondom, a kép is jobbnak tűnt, nem fogjattok annyira a szür-
ke, a platánszürke. A problémát ugyanis az jelentette, hogy túl volt,
épp megolvadt, elpiskolódott, elszürkült a felhalmozódott hó. És
az ég ott – itt – a palicsi vasútállomás felett is szürke volt.

Közben valami nehezen megragadható, kimutatható okból kifo-
lyólag, a nem Itáliában, nem az Adrián (Kotorban) készült festmény-
neve – általában is – valami ézbontó elszürkült kezdte festmény-
ni festészetét. Talán hályog húzódott a szemére? Rossz szemüve-
get használt? Már reg újat kellett volna igényelnie?

Sok kitűnő festőismerőm és -barátom látásának romlását, sőt
teljes színvakágát kellett az idők folyamán tapasztalnom. Igaz,
színlátás is kitűnő képeket készítettek: belső ritmusuk, gesztusaik
abszolút beidegződtek, lényük ritmusáról, lényegük megnyilvánu-
lásáról volt immár szó és nem a festészetről, nem a színekről: nem
hibázhattak már.

Gyelmis esetében az sincs kizárva, arról kellene beszélnünk,
hogy Itália és a gyerekkor Bácsországa (Ludas, Palics) után, 1948
körül, hirtelen Rákosi ölmecellájában találta magát. És a politika
egyszerűen elvette egy dimenzióját. A legfontosabbat. Azt, ami
melységet, teret, levegőt adott a különben is elnehezülésre hajla-
mos Gyelmis-képeknek. Elvette tőle a mediterrán eget.

Gyelmis öregekori megváltozása némileg hasonló a 20-as évek-
ben szintén Rómában és

Firenzében élő Aralica
1960 körül történt elváltó-
zásához, az ő anyaga is
megsűrűsödik, megvastag-
szik, porózusabb lesz, gesz-
tusai hadonászóbbak lesz-
nek, akarsáit, mint egyik
kritikusa mondja, nem kö-
vetik már a finom belső ér-
zések...

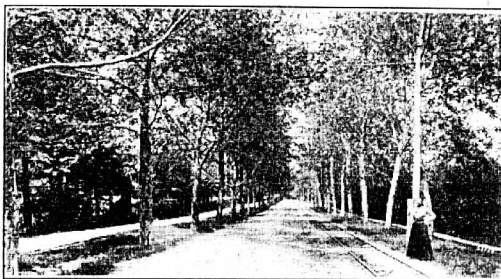
Nagy örömömre most,
jobbán szemügre véve a
képet, látom: a hó némileg
mégis tisztább, finomabb
fehérek, kékék sejtlenek
benne és nem homokszertű
minden.

Na már most, azonnal
szembetűnik: a festőnk e-
lőtt elhajló második platán
vége: fekete. Szárad. Vagy

már ki is száradt. Csenevészebb. Különbön, éppen most, hámlanak
felénk, Palicson, a platánok. Tenyéri nyarabok hullanak csorogve,
tekereslődnék akár megcsótóttul, órány jeleket reptő pergame-
tek. Vagy az Isten nagy asztalosműhelyében szanaszét hajgált, el-
használt üveg- illetve dörzspapírok avagy smirglék. Az egyik ked-
vence Csáth-novella jut eszembe, amelyben a gyerekek saját lehám-
ló bőrüket (tenyéri rózszaszín bőrdarabokat) ajándékoznaknak
csereberélnek, mint drága kincseket, amikor egy-egy ilyen lehulló
platánbőrért nyúlok... Most szép, foltos, egzotikus hullók a terebé-
lyes lények. Igen, ezek az elmúlt (kimúltni látszó huszadik) száza-
dot tartó ivoire-oszlopok, nyaranta izgalmasabb festői motívumok
– ám, hiába, a mi jó öreg festőnk, Gyelmis Lukács, akkor, 1970-
ben, a tél kellős közepén érkezett haza. A Duranci-féle tárlat de-
cemberben nyílt meg. S akkor, télen, egyenyágúbb volt, látszólag
szürkébb, szürke dörzspapírserző a világ. Első pillantásra úgy tűnt,
a platánszürke és a piszkos hó megfojja a képet. Most viszont,
hogy fényt, napot engedünk rá, valami vidámság kezdett elural-
kodni rajta. Hamarjában nem is értettem, miher lehet szó. Ám,
egyszer csak azon kaptam magam, hogy a statikusnak, üresnek
tűnő, késsel felkent tájkép: városképpé zsúfolódik, benesül placi-
si polgárokkal. Olyannyira, hogy szinte felismerem őket, sőt neve-
tő, pörkölő jellegzetes hangukat is hallani vélem.

Két nő beszélget például. A túldalol. Szemben Gyelmissel.
Egy természetesebb hölgy (zöld ruha, szürke kis pulóver, tehát épp
csak kiugrott a ház elé) és egy sötétokker sovány valaki. A terme-
sebb hirtelen csipőre teszi a kezét. Nézd, szól a sovány okkernek,
ez a vén kecske lefest bennünket! Gyerünk a dolgunkra, mondja a
sovány okker, mert még ríkeny bennünket a képre – és akkor:
nézhetjük magunkat!

Az út közepén, magányosan, mondhatnánk, teljesen elmagá-
nyosodva, a mély latyakban, egy időseknél tűnő lény (jóllehet szinte
csak jelről van szó, mint az okker esetében) érkezik, már alig bal-
lagva, a Kanizsai országúton. Talán a szemben levő egykori Kis-
Abbázia (mondják Polyák- vagy Bobek-féle) kocsmá irányába? A
zöld kocsmá irányába, amely nincs kizárva, valójában a kép centru-
mát, ihlető motívumát ké-
pezi. Jóllehet első látásra
azt hittük, csupán a csipő-
re tett kezű hölgy ruhá-
ra rímelt, a tömördek pla-
tánszürkét hivatott ellen-
súlyozni. Vagy talán a kis
vasútállomás felé ballag a
mély latyakban magányos
lényünk? A vasútállomás
egy kis része, pirossal
kontúrozva, szintén jelöl-
ve van. Sok kanizsai, luda-
si embertől hallottam, is-
mertem is közülük néhá-
nyat, akik gyalog közle-
kedtek ezen a reláción,
országúton. Az a fajta em-
ber, megfigyelhetjük,
mindig, még ma is, az út
közepén halad...

A palicsi platánfasor (A Szabadkáról 1903. nov. 11-én továbbított levele-
zlapot – amelyet „Vig Zsigm. Sándor könyv- és papírkereskedő Szabadka.”
adott ki – „Ö Nagysága dr. Radvány Ferenczné Úrnőnek” küldték „Nagybecs-
keri Aradáci útca 175” címre. – Prokes Szabolcs gyűjteményéből)

IO IDEIÉN VALÓ MEG IELENTÉS

A XVI. századi Calepinus-szótár magyar anyaga

SEBASTIANUS HENRICPETRUS 1590-ben Bázélban nyomtatta ki azt a ma már világvízyonlatban is ritka, 11 nyelvű szótárt, amelyben a latin, héber, görög, francia, olasz, német, belga, spanyol, lengyel és angol mellett a magyar nyelv is szerepel. A magyar nyelvörténet szempontjából monumentális mű a szabadkai Városi Könyvtár XVI. századi könyvjúteményének egyedülálló darabja.

Bázél fejlődés- és kultúrtörténetében nagy szerepe volt a XVI. századi nyomdászatnak. Gutenberg (1394 és 1399 között-1468) világváltoztató találmánya először Németországban hódított teret, majd gyorsan átterjedt olasz földre. A velencei híres nyomdászok után a bázéliek voltak azok, akik a nyomdatechnikát továbbfejlesztve a XV. század végén és a XVI. században tökéletesítették azt, különösen Johannes Amerbach, Johannes Frobenius és a Petri nyomdászdinasztia idejében. Ez a nyomdásztriumvirátus azt vallotta, hogy a könyvnyomtatás közeli rokonságban van a humanizmus szellemével. Ezért nem meglepő az a tény, hogy Rotterdami Erasmus (1465-1536), korának legkiválóbb filozófusa, nyelvésze, írása és humanistája műveit egy ideig kizárólag a bázéliek nyomdász és kiadó, Johannes Frobenius (1460-1518) nyomtatta és adta ki. Erasmus Frobenius házában kapott menedéket gazdag és mozgalmas életének alkonyán egészen haláláig (1536). Frobenius nyomdaterveinek kiválóságát és művészi tökéletességét ifj. Hans Holbein (1497-1543) illusztrációinak és fametszetes címlapjeireinek köszönheti. Holbein készítette többek között Frobenius nyomdajegyeit és ő illusztrálta Erasmus könyveit.

A reutlingen származású bázéliek Johannes Amerbach, németesen Emmerpach (1478-1513), a nyomdásztriumvirátus másik tagja kiváló szorgalmáról és pontos, korrekelt nyomtatványairól volt híres. Amerbach nyomdai korrektores eleinte Frobenius volt. A maga idejében Amerbach biblia-kiadásai igen keresettek voltak. A Petri-család nyomdászai képeztek a triumvirátus harmadik ágát. Közülük Johann Petri (1441-1511) volt a legismertebb, aki az előző két nyomdászal kiváló együttműködést hozott létre, ő volt a rangidős. Unokáca, Adam Petri (1454-1527) is ifj. Hans Holbeinnek köszönhető kiadványainak művészi értékét. Adam Petri Luther Márton (1483-1546) műveinek kiadásáról volt még híres. Fia, Heinrich (1508-1579), aki szintén sikeres nyomdász, V. Károlytól (1516-1556) nemességet kapott (1556). Ettől kezdve a család Henric-Petri és Henric-Petri néven szerepel. Heinrich fia, Sebastian nyomtatványain már a Henricpetrus vezetéknéven olvashatjuk. Ő nyomtatta a szóbanforgó Calepinus-szótárt (1590). Sebastianus Henricpetrus halálával (1627) megszűnik a családi nyomda működése.

Igy vált Bázél a XVI. századi könyvnyomtatás és a reneszánsz könyvdizájtés egyik fontos központjává, mely hatással volt a környező országok könyvkultúrájára is. Hogy milyen messzire eljutott a bázéliek nyomdászát jó híre, mutatják a brassói Honterus-nyomda kiadványai is. A Honterus-nyomda 1535-től működött. Kiadványait nagyrészt maga a nyomdatulajdonos illusztrálta fametszetekkel, főleg abban a másfél évtizedben, amikor a humanista tudós, pedagógus és reformátor, Honterus János (1498-1549) állt az üzem élén. Honterus abban az időben tartózkodott Bázélban, amikor a város a könyvkultúra virágkorát élte. A brassói nyomdához a felszerelést Bázélból hozta, első nyomdája is bázéliek polgár volt. Latin nyelvű kozmográfiája és az Erdélyről készített térképe

1532-ből világhírű. Érthető hát, hogy az erdélyi kiadványokon felismerhető a bázéliek, illetve a holbeinci hatás.

A Calepinus-szótár 1973 oldalt foglal magában. Ambrosius Calepinus (1435-1511) olasz ágostonrendi szerzetes szerkesztette. Az Enciclopedia Italiana szerint ő volt a XVI. század legnagyobb nyelvésze és lexikográfusa. Hittudós nemzetünk működött, s külön foglalkozott a lingvisztika ágazatával. A tanulmányok átfogó tanulmányozása tulajdonképpen az ő idejében kezdődik. A szóbanforgó könyvet 67 éves korában adta ki Reggióban.

Az 1502-es első kiadás latin nyelvű tárgyi szótár, mely magában foglalja a latin szavak eredetét, jelentését, nyelvtani és más tudnivalók felsorolását. Hogy mennyire fontos kiadvány volt, bizonyítja az a számos javított és főleg új nyelvekkel bővített, nem csak a XVI., hanem a XVII. és a XVIII. századi kiadás is, melyek közül a strassburgi kiadás (1516) már a XVI. századi tudás összességét jelentette és korszakalkotó forrásmunkává lett. 1778-ig több ízben is kiadták Bázélban, Genfben, Hagenauban, Lyonban, Páduában, Párizsban, Reggióban, Strassburgban, Velencében. A Calepinus-szótárt Passeratius és La Cerda bővítette. Később Velencében a könyv már Calepinus pentaglottus néven jelenik meg, majd hat, hét, nyolc, kilenc, tíz és végül tizenegy nyelvű lett. Az Enciclopedia Britannica szerint legjobb kiadása az 1772-ben megjelent hetnyelvű szótár. (A megállapítás természetesen az angol szóanyagra vonatkozik, mely időközben szintén bővült és tökéletesedett.)

Lyonban jelent meg 1585-ben az a kiadás, melyben már magyar nyelvű értelmezések is vannak. A magyarokon kívül ebben a kiadásban jelentkezik először a lengyel és az angol nyelv értelmezése is. Magyar nyelvű anyagiak tartalmazzak még a következő kiadások: 1586 Lyon, 1587 Lyon, 1588 Lyon, 1590 Bázél, 1594 Genf, 1598 Bázél, 1605 Bázél, 1616 Bázél, 1627 Bázél.

Hogy ki szolgáltatta a Calepinus-szótárt 1585-ös kiadásához a magyar nyelvű anyagot, arról több feltevés van. Szily Kálmán (1838-1924) 1886-ban azt állította, hogy *minden valószínűség szerint Szentó Arator István (1541-1612) jezsuita... volt, ki e munkát erdélyi vagy legalább Erdélyben működő rendtartásával 1580-1584 között végezte.* Szántó 1579-1588-ig Erdélyben működött. Báthory Kristóf (1530-1581) jezsuita jeletemen hitterítéssel, iskolák szervezésével foglalkozott. Bibliafordításnak kéziratát élte, de állítólag Káldi György (1573-1634) még használta. Melich János (1872-1963)

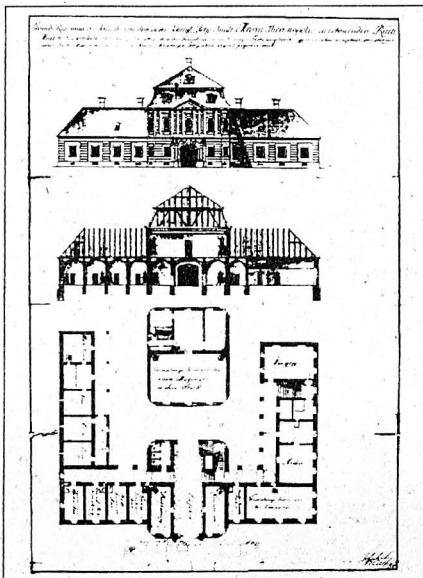
nyelvész 1912-ben kétségre vonja Szentó István közreműködését a calepinusi magyar szóanyaggal kapcsolatban, azt állítja róla, hogy bár dolgozott Erdélyben, de a dunántúli nyelvjárást beszélte. Szerinte a magyar szavak teljesen magyarok viselik az erdélyi magyar nyelv tulajdonságait. Itt említjük meg, hogy a szabadkai Városi Könyvtár 1590-es kiadásán Erdélyre utaló beírás van: Michaelis Bathori 1663. Tehát a szótár erdélyi magyar olvasó(k) kezében forgott s onnan került kifizérhetően utakon Szabadkára.

A Szarvas Gábor (1832-1895) és Simonyi Zsigmond (1853-1919) szerkesztette Magyar Nyelvörténeti Szótár (Budapest, 1890) - mely a régi magyar irodalom teljes szókincsét öleli fel az első nyelvműléktől a nyelvújításig - származtató szóanyaga Calepinus szótárából származik. A szerkesztők megjegyzik az előszóban, hogy a Calepinus-szótár 1592-es kiadásából merítették és a szótárak közöttöve mentettek meg a feledéstől régi magyar szavakat.

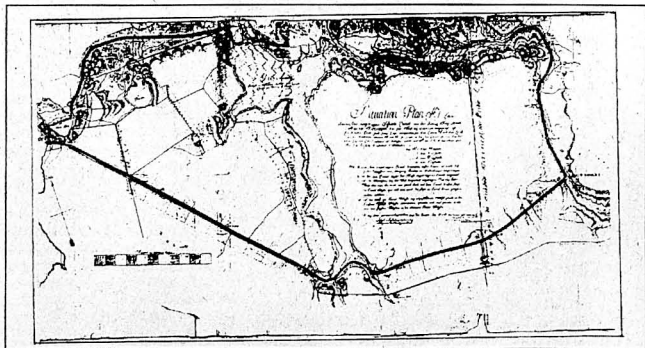
*abdomen - has, auagy potrok
abstractum - el vonjatot
astrologia - eghenészor való tudomány
bestia - fene besyve, fene vad
cholera - sár
declinatio - lehaytás, meg haytás
denuntiatio - fw, io méltóságos emberek feleséts
depiusius - valaki kezéne le tétetot marha
fatalis - isteni el rendelés és el vegezéshol való
fatus - veeg
genealogia - nemnek laistroma, eleinknek ele számlálása
heroina - fw, io méltóságos emberek feleséts
hyperbolicus - fél hazugsagos
logica - igazat az hamisul meg választó tudománynak
moggya
matrona - hazas azony
reformatos - meg tobbito
theatrum - iatek nzo epulet, hely
zidiacus - ey es nap egezteto es kwombozteto egi hatar*

CSATORNÁT LEHET KAPÁLNI A VÁROSTÓL EGÉSZ A TISZÁIG

Kiss József tevékenységének szabadkai vonatkozásai (1.)

A Maria Theresiopollis-i (Szabadka) városháza bővítésére vonatkozó Kiss József-féle terv (1786)

Kiss József Szabadkát és Kanizsát összekötő csatornatervének Palics-tó és Körös-ér közötti szakasza

AVIZ – mondta a másik elkomolyodva – iszonyú nagy erő. Atok és Áldás, ehlszi nékem, nagyságod? – Kiss József (1748-1813), a Ferenc-csatorna tervezőmérnöke veledéki ígny Majtényi Mihály (1901-1974) író *Elő víz* című, 1951-ben megjelent regényében. Kiss a csatorna kapcsán ismerik, és nemcsak szakmai körökben.

Iványi Istvántól (1845-1917) tudjuk, hogy Kiss Szabadkán, a Városi Könyvtár közelében – ma már nem létező házban – lakott, amelyekben korábban Kovács, másképpen Kovatsik Károly Lipót (1750 körül-1821) mérnök is élt.

Kissnek a „Szabadkától Ókanizsáig” húzódó csatorna tervéről elsőként Fodor Ferenc számolt be 1957-ben. Olvashatunk egy, a budapesti Magyar Országos Levéltárban őrzött térképről is (kép), amit a katalógus így ír le: „A Ferenc-csatorna Szabadkától Magyarkanizsáig”. Mindössze ennyi, amit Kiss József szabadkai vonatkozásáról meg tudhatunk. Mivel ez igen csak kevés, megkíséreljük nyomunkövetni a mérnök szabadkai tevékenységét az eddigi kutatások eredményei alapján. Szabadkai tevékenységének kezdetéről a szabadkai Történelmi Levéltár két dokumentuma tanúskodik. Az egyik szerint 1786. december 5-én, hogy Szabadka polgára lehessen, felesküdtöt törvényere. A másik dokumentum Kiss Józsefnek az akkori városháza bővítésére vonatkozó tervét tartalmazza (kép). Bár későbbi tevékenységére nem fűződik Szabadkához, a levéltári dokumentumok szerint mint apatini mérnök érdekelt volt a városban: Vámtelenen földbirtokosként tartották nyilván.

Nikola Petrović 1968-ban megjelentette a Kiss-féle „eredeti terv” 1816-os térképmásolatát. A német nyelvű lapon – ami az „1792 októberében bizottságilag” jóváhagyott Ferenc-csatorna terve – Maria Theresiopollis mellett ott van a Palics-tó (Palitzy See) is.

Fodor Ferenc szerint Kiss „1793-ban Amerlinggel” tervezte a „Szabadkától Ókanizsáig” húzódó csatornát. A Magyar Országos Levéltár Kiss-féle térképe, amin Amerling neve is olvasható, nem visel évszámot. Ezen Szabadka (Freu Stadt Marie Teresiop) és Kanizsa (Markt Alt Kanisa) között olyan csatorna van feltüntetve, ami a Palics-tó (Sée Palics) és a Körös-ér (Gang der Körös) közötti szakaszán két nyomvonallal (kép). Az északi, az „A” betűs nyomvonal a Nagy-Palics északkeleti részéből indul ki, s a Vértón (Klein Palics) át, a Szegedi úttól (Segediner weg) északra folytatódva, a Ludasi-tó (Sée Ludás) északnyugati részébe torkollik. Ez az ág Ludástól keletre előbb a rendezetlen, majd a csatornázott Körös-érben adja halad, amíg nem találkozik a másik nyomvonallal. A déli, a „B” betűvel jelölt szakasz a Vértó érintése nélkül hagyja el a Nagy-Palicsot, kövea a ma

már nem létező Kanizsai utat (Post Strasse nach Kanisa) a Ludasi-tó déli részéig. Ugyanez Ludástól keletre elhagyva az említett utat, a Körös-érben ér véget. Az itt leírt két ágtól nyugatra a csatorna része a Palics-tó, valamint a Kis-Palicsra északnyugaton kötődő, csatornázott, itt névtelen Mlaka is. Kanizsa felé a Körös-ér csatornázott, megpedig tiszai (Zeiss Fluss) torkolatáig. A Történelmi Levéltár 1806-os évből való több dokumentumában a csatorna Kiss-féle színtézéséről olvashatunk. Erről írt – Kiss említése nélkül – a Pesten kiadott Hazai Tudósítások is: „Theresiopollt R Kanizsáig a Tiszába hajókázásra alkalmas Csatorna fog készülni. E' végre a' víz esése már megmértetett.” Ezek, valamint a tervre vonatkozó más dokumentumok alapján feltételezhető, hogy Kiss 1793-ban elkezdett csatornatervét valószínűleg 1806-ban fejezte be.

VISSZATEKINTŐ

SZABADKÁN.

Mikszáth Kálmán

MAGYARORSZÁGON szeptember az elit-hónap, se meleg, se hideg, egészen lutheránusnak való idő. A magyar turista ilyenkor kerekedik neki a nagyobb utazásoknak. Mint ahogy magam is most szántam rá magam, ahova a szívem régóta húz: Szabadkára.

Jóllehet, világgá van kiáltva, hogy az alföldi vonatról még soha eleven ember le nem késett, mégis már délután elfoglaltuk Pista barátommal a váróteremnek közvetlen az ajtó mellett asztalát úgy, hogy az egyik lábamat már a pályaudvarra lógtattam ki, – hogy amit csengetni fognak, egyszeribe a coupéba ugorhassak.

Úgy is lett, mindennel el voltunk látva, ami egy ilyen úthoz szükséges; a felső kabát kettőnknek, tizenegy virginia magamnak, egy bot a harapós kutyák ellen és egy halnyelű szegedi bicsek, mert az okos ember bicscia nélkül rá nem teszi a lábát bácskai földre.

Egy öreg útírtásunk volt, valami commis voyageur, ki roppant oromomre, barátomat választotta ki arra, hogy őt az európai politikai griffjeibe beavassa. Avatta is szegényt egész úton!

Ez a becsületlen ember nagy ellensége a vasutaknak, (pedig azok hordozták a hálátlan egész életén át) s azt a gonosz tréfát beszélte az alföldi vonatról, hogy az nemrégiben, Szabadkára menet elfelejtette Horgoson leadni a postát, s a fél úton visszatért emiatt.

A világrét sem hittem volna el a tekintetes vasútról ezt a galád-ságot, de azért csak mégis gondolkodóba ejtett ez a dolog, s mint ahogy a kisértetekről, amelyekben szinte nem, hiszünk, de azért mégis félünk, aggódni kezdtem, hogy hátha valahogy elfelejt megállni Szabadkán?... Mert az ilyen szórakozott vasúttal megtörténik az is!

Nem a! Becsületlenül odáig vitt, letett az indóháznál, elfütytyentette magát búcsúzóul (mert az kijárt az 1 fr 69 kr.-ért) s isten hírelvén odább ment Zombor felé.

Mi ott maradtunk állva az indóház előtt, a hordárok lenézéssel nézésének kitéve, mivel semmink sem volt, amit vihetek volna.

Mint telivér turista (addig is, amíg Mikló Izidor barátom Baedeker írta kedvenc szülővárosa nevezetességeiről) elmémbé idéztem vissza mindazokat, amik e derék városhoz részint mint tradíciók, részint mint ráfogások, vagy tények tapadnak.

A jó bunyevácok és a híres „bácskai itze” metropolisa ez. A magyar vendégszeretet itt van kiféjldve a legjobban. Földjük a legtermőbb, asszonyaik a legtízesebbek. Kell-e még több, hogy az ember tisztellett! levegye a kalapot, amikor a nagy város eleven főtere kitarul előtte?

Egészen modern város ez, élénk kereskedelemmel és bizonyos olyan jellegével a civilizációinak, amelyet Szegeden nélkülözni kell. Szeged sokkal érdekesebb, mert eredetibb, jövője, kiváltása, híre, neve sokkal nagyobb, s épen azért Szabadka nem versenyezhet vele soha, ha még épen akkora Tisza folyója is a közepén, mint a szegedi, de ami kiválóan megfigyelendő, az azon elütő jelleg, mintha legalább is két világrész fekszen a két város között.

Pedig épen egy ugrás, s igazán csodálkozni lehet, miként lehetséges az, hogy akként izolálva van egymástól Szeged és Szabadka? Az emberek nem érintkeznek egymással, majdnem, olyan ritkán lehet szabadkai embert Szegeden látni, mint egy hevesmegeit, sőt a kereskedelemben sinecens érintkezési pontok, holott Szeged annyi jó iparcikket szolgáltatathatna Szabadkának és olyan olcsón.

A legújabb népszámlálás szerint Szabadkának hatvanhárom ezer lakója van s ezek mind birtokos elemek, proletárok és munkásosztály alig van, ami ugyan nagy jólétre mutat, de nagy stagnációra is. A munkások és a kisiparosok olyan nagy tömege, aminő Szegeden van, korántsem hátrányos jel, hanem a jövőnek előre vetődő árnyéka, mert éppen ez elemek azok, akik a gazdagokkal, mint az éremnek megfordított oldala, postulatúmat képezik a nagyvárosoknak.

A bunyevác arisztokráciában, vagyis inkább gentryben, mert arisztokráciának épen nem lehet nevezni a fiatal czimerű szabadkai urakat, elegendő hazafiság van, de sok fölösleges virtus is. A hanyavettség, osztálygóg, és a valódi nagy urak majmolása, mind olyan köranyag, melylyel lassan-lassan saturálva lesz az egész szabadkai társadalom, s ezért van az, hogy a hasonlíthatatlanul a szegedinél külön társadalmi életet Szabadkától még sem lehet irigyelni, épen úgy nem, mint valamely arcznak a esztanó pirosságát, ha ezt valamely belső lát okozza. A szabadkai csillogásban van valami erőltetett, a szegedi puritánizmusban van valami tiszteletré gerjesztő.

Annai azonban bizonyos, hogy Szabadka oly rohamosan emelkedik egy idő óta, mintha ott is a rekonstrukció folyón. Nagy és fényes épületek emelkednek gyors egymásutánban, kövezete gyönyörű és előkelő városi színezetet kölcsönöz neki. A városháza előtt, mely impozáns ódonágával hat, pöczkősen lépkednek a kékdolmányos hajdúk a néma kövezet ünnepélyes kopogásában, mintha a hatalom súlyának érzete nehezednék ránk (Bezzeg másképp van Szegeden, hol zsvaj, rokonzatlankodás és dulakodás van a városháza előtt!)

A színház magas oszlopai is kevélen hirdetik, hogy még Szabadka se kutya ám! Innen már csak a „diva” hiányzik. A „diva”, akeivel annyi sok csudálatos dolog történik a legújabb időben.

- Mikor jön? Mikorra érkeznek? – Ez az általános kérdés.
- Szeptember közepére várjuk – mondja egyik barátunk.
- Még pedig hozzá tehetné ön, hogy alig várjuk!
- Mi, férfiak talán... de a nők...
- Nos, a nők?
- Azok szeretnék, ha elmaradna, különösen a haute crême hölgyei, mert ezek a legféltékenyebbek.
- A férjeikre?
- Oh, dehogy! A szeretőikre.

Szegedi Napló, 1880. 206. sz. – A szöveget a korabeli helyesírás szerint közöljük

GOMBOSI KUBIKOSOK

A GOMBOSI kubikosokat ismerték Vajdaság és Szerémség sok településén és hívták őket kubikolni. Leikiismeretes munkájukért becstelték őket. A település földrajzi adottsága, a gyáripar hiánya; nem utolsósorban az 1924-1926. évi árvíz, az általános elszegényedés hozta létre a kubikosokat, akik föld nélküli vagy csak nagyon kevés földdel rendelkező munkások voltak; a falu szélén szoba-konyhás házban laktak.

Tanésik Mihály és Kiss Sándor így emlékezik vissza a valamikori állapofokra:

– Nehéz volt az élet és embertelen munka folyt. Csinálni kellett, mert nem volt más megélhetési lehetőség. Idehaza a család; az asszony a gyerekektől napszámba se mehetett. Vidékre hetelóra járás volt a legnehezebb. Rendszerint hétfőn hajnalban indultunk. Ha nem volt pénzünk vasúti jegyre, akkor gyalog tettük meg az utat két-három falu ellen. Totlunk a kubikostalicskát nyaksíval a vállunkon, benne ásó, lapát, pokróc vagy suba. Egész hétre vittünk élelmet: babot, krumplit, esetleg szalonát meg kenyeret, amit az asszony otthon süttet krumplival szaporítva. Totlunk a talicskát a legrovidebb úton, sokszor a vasút mellett. Csoportban, egymás után mentünk, hangosan beszélgetve. Néha megpihentünk egy pipahújára. Amikor megérkeztünk, megnéztük, milyen lesz a munka, megbeszéljük a munkaadóval, majd pihentünk. Másnap virradatkor kezdünk és ebédszünetig dolgoztunk. Főlválva közösen főztük az ebédet és a vacsorát. Estig megint dobáltuk, ha kellett, talicskában totlunk a földet. Háromszorra toltunk el egy köbméter. Bőrszjából vagy kenderből szőtt tenyérnyi széles gurtni volt körösztbe a vállunkon, úgy a rakott talicska súlyát a vállunkon vittük. A nagy melegben izzadtunk és ki is sebesedtünk. Csatornaásás közben sokszor térdig erő vízben álltunk, úgy dolgoztunk. A slamplálás volt a legnehezebb, amikor a földet pár méter magasra költött földobni. Kétszeresen nehéz volt a gyöngre és ismegtaláló kosztón élőknek.

– Ismert gombosi kubikos volt Vermes Károly, Vermes András, Kálóczi Imre, Englert Ferenc, Kálóczi István, Kálóczi József, Gergely Sándor, Góllér Pál, Szlankó Péter, Kemény Imre, Genics István, Borbás István, Kiss Sándor, Tanésik Mihály.

– Voltak azért derűs perceink is, a mókázóknak, tréfacsináloknak köszönve. Egyszer Parabutyon (Parage) ástunk csatornát. Estefelé Vermes Károly azt mondja: Pajtások, de jó volna egy kis bort inni! Viszont nem volt pénzünk. Károly vállalkozott, hogy ő megpróbál valamit. Gondoltuk, megint huncutságon tőri a fejét. Egy közeli sváb szállásra mutatott: Ki gyün velem? Vagy hatan elindultunk a szállás felé. Egyszer csak nagy kiabálással, integetéssel szalad elénk a gazda. Mi nem tudtunk németül, ő meg törte a magyar nyelvet. Nem tudtuk elképzelni, mit akar. Megálltunk. Odaérve mondja mutogatással, hogy ne menjünk a tanyaára, mert mérges kutyái vannak. Az egyik különösen az. Akkora mint egy borjú. Károly messziről mustrálgatta a kutyát, majd azt

mondta a gazdának: Ez semmi, nem is olyan mérges, ha akarom, nyálbomba viszem be a tanyaára, erre fogadok. A gazda mérgesen azt válaszolta: Vas én, kutyá te. Fogadjunk 10 liter borban. Fogadtak. A gazda váltig hangoztatta, ő orvost nem fizet; ha ne adj Isten, meghal, koporsót se vesz. Károly azt mondta a gazdának, hogy vegye le a kutyáról a koloncot. Amikor megvolt vele, a kutyá, mint egy vad rohant Károly felé. Amikor csak jó pár méterre volt hozzá, Károly lekuporodott a földre és tenyerével ütögette, közben állandóan a kutyá szemét nézte. S láss csodát! A kutyá előbb megállt, majd lefeküdt és elkezdett vinyogni. Károly lassan elindult feléje, valamint mondott a megszégyenült állatnak és megsímogatta. Aztán az ölébe vette és elindult vele a szállás felé. A gazda nem akart hinni a szemének. Vörösödött, a fejét csóválta, végül csak annyit mondott: Tu vidihe ung. Meglett a 10 liter bor. Később, amikor találkoztunk a gazdával, mondtuk neki: Feter, jó a bora. Csak az öklét rázta. Agyon akarta löni a kutyát, de Károly lebeszélte róla.

– Egy alkalommal Vinkovácun dolgoztunk. Amikor befejeztük a munkát, a vállalkozó megszökött a pénzzel. Nekünk még vasúti jegyre se tellett. Szomorúan ültünk a talicska szélén és hallgattunk. Csak azt tudtuk, hogy a talicskát nem adjuk senkinek. Egyik társunk azt mondta, hogy toljuk a talicskákat a kukoricásba. Ez késő ősszel történt, már a szárat is levágták. Összeraktuk a talicskákat és betakartuk kukoricaszárral. Egyikünk megnyújtotta. Égett nagy lánggal a tűz, pattogtak a talicskák. Néztünk egymásra, ki lesz, aki az emberrnyűző talicskát megsírattja. Senki sem ejtett könnyet. Elkeseredésünkben az ásót, a lapátot eladtuk potom pénzért. Megittuk az árat. Jegy nélkül úgy ültünk a vonatra, hogy tudtuk, az első állomáson leszállítanak bennünket. Nem így történt. A „konkukter” megkönyörült rajtunk s Gombosig ingyen utaztunk. Odahaza hitlere másik talicskát csináltattunk a bogárnál.

– A harmincas évek végén és a negyvenes évek elején javult a kubikosok helyzete. A helyi ármentesítő társulat idénymunkára vett föl bennünket, be voltunk jelentve a betegsegélyzőbe. Akkor nemcsak kubikoltunk, hanem csatornapartot is kaszáltunk; télen erdőben fát vágtunk. Biciklit vettünk lefizetésre, avval jártunk munkába. A fiatalabb kubikosokat fölvetették állandó munkára, csatorna- és töltésőröknek. Kint laktak családostul a töltés mellett épült társulati házban. Az időknek nyugdíjba mentek.

– A faluban ma csak egy kubikostalicska van, Horváth Pistácé volt. Fehérre van festve. Fehér, mint a fehér holló. Virágot ültettek bele. Szépen virágzik benne a virág. Illata is van, kellemes illata. Ez az egy talicska is sokat tudna mesélni a kubikosokról, a munkájukról, mely oly régen volt... De igaz volt. A kubikosokat fölvaltotta a gép, mely játszi könnyedséggel végzi azt a munkát, melyen anyyi ember kinlódtott és belerokkant. Az egykori kubikosok többsége már mint nyugdíjas a gombosi temetőben.

PAPP Ferenc

Kubikosok a régészeti ásásokon (A szabadkai Városi Múzeum 1983. évi moravical ásásán az egykori topolyai kubikosok közül többek között Csizföldi József, Hajvert János és Holivics Lajos dolgozott. – Fotó a múzeumi archívumból)

HONISMERETI TÁBOR A LUDASI-TÓ MELLETT

AZ ELSŐ honismereti tábor, amelyet a Vajdasági Magyar Pedagógus Szövetség szabadkai alosztályának kezdeményezésére, a szabadkai önkormányzat támogatásával, Ricz Péter szakmai vezetésével és a Bácsország szerkesztőségének tagjainak közreműködésével július második felében (22-től 30-ig) tíz napon át tartottak a Ludasi-tó partján, a Róka-tanyán, kedvező viszongra és jó fogadtatásra talált. Történelemből, régészetből, néprajzból és más, a honismeretet elmélyítő „tantárgyakból” hallgatott előadást, s végül tett tudásellenőrzőt a 15 résztvevő, akik közül öt közép- és tíz általános iskolai tanuló volt. Adáról Zombori Róbert (15), Szabadkáról Bakos Beáta (14), Bálint Zsolt (15), Cservenák Gábor (15), Csúszó Ildikó (15), Hornyák Csaba (15), Kopasz Andor (14), László Paulina (14), Novák Mónika (15), Rontó Ágnes (15) és Sós Judit (13), a baranyai Laskórló Kutasi Csilla (14), Juhász József (14), Sztójánovity Dániel (13) és Zsipac Klaudia (14) újította fel tudását és szerzett új ismereteket a szakelődők – Beszedes Valéria néprajzi kutató, dr. Czékus Géza biológus-antropológus, főiskolai tanár, Raffai Judit tanár, néprajzi kutató, Hovány Lajos vízmérnök, egyetemi tanársegéd, Lalia Gábor geográfus-leveáltáros, Pejin Attila történész, Ricz Péter régész – segítségével. S akik azokban a napokban a gyerekek kitűnő ellátásáról gondoskodtak: a Róka-tanya tulajdonosa és a táborozások szervezésében már nagy tapasztalattal rendelkező Hulló Istváné, valamint a személyzet: Berkes György (Nosza), Csőke Márta és Miklós (Radanovác), Fogarasi Ilona, Kontra Teréz, Papp Gábor (Szabadka) és Péty Mária (Hajdújárás).

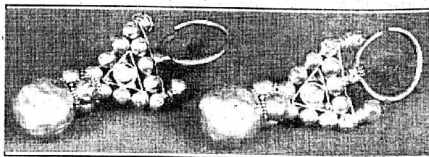
A tudásfelmérés során tizenöt kérdésre kellett írásban válaszolni és maximumisan 15 pontot lehetett elérni (hogy ki milyen eredményt mutatott fel, azt a neve után zárójelben tüntettük fel).

A gyerekek közül hatan (Bálint Zsolt, Cservenák Gábor, Juhász József, Kopasz Andor, Kutasi Csilla és Sztójánovics Dávid) úgy nyilatkoztak, hogy régészek szeretnének lenni. A táborozás csak megerősítette elhatározásukat.

M. Megyeri Pál szabadkai fényképész július 28-án a Róka-tanya udvarán örökítette meg a résztvevőket, akik így vettek búcsút egymástól: Visszontlátásra, 1996-ban! (S. J.)

A KÜLAI ARANY FÜLBEVALÓ

A SZÍNARANYBÓL készült két fülbevaló az 567-ben a Kárpát-medencébe érkezett avar előkelők egyik kedvelt ékszer típusa volt. A több darabból összeforrasztott példányok részeit öntéssel, kalapálással és filigrán-technikával készítették az akkori ékszerészek. A becses tárgyak alapanyagához kétféleképpen jutottak hozzá: rablóhadjárataik során, vagy úgy, hogy a békét a bizánciaknak arannyal fizetendő sarcallal kellett megváltaniuk. A VII. század második feléig eltelt száz esztendő alatt hatalmas mennyiségű kincs birtokába jutottak. Mivel pénzforgalom az avaroknál nem volt (nyilvánosan csak cserekereskedelmet folytattak), az ideáramló nemesfémek kizárólag ékszerek készítésére használtak fel. Ezek a tárgyak utóbb a tulajdonosra a sírba kerültek. Mivel az avar sírok többségét még annak idején kirabolták – a régészek legnagyobb szomorúságára –, így az aranytárgyak jelentős része nem a sírokból, hanem véletlen leletből származik, akárcsak a képen bemutatott fülbevaló is, amit Kúla közelében földmunkák közben találtak. A zombori múzeumban őrzik.

A küliaihoz hasonló módon, véletlenül találtak ilyen ékszert Ali-bunáron, Mokrinban és Majdánon. Hogy a Tiszán túl miért voltak gyakoribbak az ilyen leletek, azt határozottan megállapítani ma még nem lehet.

(Sz. L.)

E számunk szerzői: KUNKÍN Zsuzsanna főkönyvtáros (Szabadka), LALIA Gábor geográfus-leveáltáros (Szabadka), MARGIT István leveáltáros (Budapest), MAGYAR László filológus-leveáltáros (Szabadka), NÉMETH Ferenc helytörténeti kutató (Újvidék), PAPP Ferenc nyugdíjas (Gombos), dr. PÉNOVÁTZ Antal helytörténeti kutató (Pacsér), PRÉC István nyugdíjas (Muzsla), dr. STURC Béla (1914-1994) tanár-botanikus (Szabadka), SZEKERES László régész (Szabadka), TOLNAI Ottó író (Pálics), dr. VÉKONY László orvos, művelődéstörténész (Csantavér)